

ՑԱԿՈՒՔԻ

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ (ՔԻՏԱՐ ԱՆ-ԲՈՒՆԴԱՆ)

ԼՂ 232-233

Իմ Երիտասարդություն ծաղկուն շրջանում, ղորեղ Հասակում և մտային առողջ վիճակում ես ջանացել եմ գիտենալ երկրների տեղեկությունները և մի երկրի ու մյուսի միջև Հեռավորությունը, քանզի սկսել եմ ճանապարհորդել Երիտասարդ Հասակում և իմ ճանապարհորդություններն իրար Հաջորդեցին ու երկար ժամանակ պանդխտության մեջ մնացի: Լինում էր, որ այլ երկրներից եկած որևէ մեկին Հանդիպելով Հարցնում էի նրա Հայրենիքի ու մայրաքաղաքի մասին: Երբ նա ինձ խոսում էր իր բնակավայրի մասին, Հարցնում էի, թե ինչպիսին է այդ երկիրը [.....], այնտեղ ինչ ցանքսեր կան, ովքեր են բնակիչները՝ արաբներ, թե ոչ արաբներ [.....], ինչ են խմում բնակիչները: Հարցնում էի նույնիսկ նրանց Հագուստի մասին [.....], նրանց կրոնի, ուսմունքների, տիրակալների [.....], ինչ տարածություն ունենալ երկիրը, որ երկրները նրան մոտիկ էին [.....] ինչպիսի ճանապարհներ ունեն [.....]: Ապա ամեն ինչ, որ այդ մարդն ինձ պատմում էր, գրի էի առնում, քանի որ Հավատում էի նրա ճշմարտախոսությանը: Ես օգտվում էի Հարցաքննելով մարդկանց իրար ետևից, այնպես որ շատերին Հարցեր տվեցի, մարդկանց մի ամբողջ աշխարհ, տոն օրերին, թե ոչ տոն օրերին, թե Արևելքի բնակիչներին, թե Արևմուտքի: Ես գրի էի առնում նրանց տեղեկությունները և Հավաքում պատմվածքները: Նշում էի, թե որ խալիֆան, կամ ամիրը մի երկիրը մյուսի ետևից նվաճել են, ով է կառուցել ռազմական ճամբարները, իրար ետևից տարբեր քաղաքներում, կամ Հարկի (խարաջ) չափերը և թե ինչպիսի ընդհանուր գումար էր ստացվում:

Ես անդադար դրի էի առնում այդ տեղեկությունները և այս դիրքը կազմում էի երկար ժամանակ: Ամեն ինչ, որ պատմում էին, դասավորում էի ըստ երկրների և ինչ որ լսում էի տարբեր քաղաքների արժանահավատ բնակիչներից, միացնում էի իմ նախապես իմացածին: Ես Համոզվեցի, որ մարդկային արարածը չի կարող Հասնել նպատակին և մարգը չի կարող անսահմանորեն ընդլրկել [.....]:

Ուստի մենք այս դիրքը դարձրինք երկրի մասին Համառոտ տեղեկ-

կությունների համառոտ չարադրանք: Գուցե ինչ որ սեկը գտնի երկրի մասին որևէ տեղեկություն, որը սեր գրքում չկա, քանի որ մենք չենք ձգտել ամեն ինչ ընդգրկել: Իմաստունն արդեն ասել է. «Ես փնտրում եմ դիտություն ոչ թե ձգտելով հասնել ամենահեռավորին և կամ ձեռք բերել վերջին սահմանը, այլ պարզապես իմանալու համար, թե ինչք չի կարելի չիմանալ և որի հակառակ վիճակը անվայել է մարդուն»:

Ես հիշել եմ մայրաքաղաքների անունները, ռադմական շրջաններն ու նահանգները, թե մի երկրում ինչքան քաղաքներ, իկլիմներ (նահանգ) ու գավառներ կան, ով է այնտեղ ապրում, իշխում, կառավարում արար գեղերից, ինչպե՞ս ոչ արար տոհմերից, երկրների միջև եղած տարածությունները, մայրաքաղաքների իրարից ունեցած հեռավորությունները, մահմեդական դուքսի հրամանատարներից որն է այն նվաճել և որն է դրա թվականը, ըստ տարվա ու ժամանակի, նրա հարկերի (սարաջ) չափը, հովիտներն ու լեռները, ցամաքներն ու գետերը, եղանակը շողի ու ցրտի երկու ծայրահեղ սահմաններով, ջրերն ու աղբյուրները:

ԲԱՂԴԱԴ

ԼՂ 233

[Իմ չարադրանքն] սկսեցի Իրաքով, քանզի այն աշխարհի կենտրոնն է ու երկրի սիրտը և հիշեցի Բաղդադը, որովհետև Իրաքի կենտրոնն է ու մեծ քաղաքը, որի նմանը չկա Արևելքում ու Արևմուտքում:

ԼՂ 235

Հին ժամանակներում Բաղդադը քաղաք չէր, այսինքն խոսրովների (Մասանյանների) ու պարսիկների օրոք, այլ Բաղուրայայի Թասուջի գյուղերից մեկն էր: Բանն այն է, որ խոսրովների քաղաքը, որը նախորդել էին Իրաքի այլ քաղաքներից, դա Տիգրոնն (Մադահին) էր, Բաղդադից յոթ փարսալս հեռավորության վրա, ուր կա Խոսրով Անուշիրուանի իյուանը (դահլիճ, պալատ):

Բաղդադում եղել է միայն մի վանք Ասրատ գետի Տիգրիսի մեջ թափվելու վայրում, որը կոչվում է Կարն ալ-Ասրատ: Այս վանքը կոչվում է ալ-Դայր ալ-Ատիկ (հին վանք) և մինչև օրս կանգուն է: Այնտեղ հաստատվել է քրիստոնյա նեստորականների պետը՝ կաթողիկոսը (Ջասիլիկ):

Բաղդադը արարների օրոք էլ, իսլամի երեան գալուց հետո քաղաք չէր, քանզի արարները հիմնադրել էին Բասրան ու Բուֆան:

Նա (Բաղդադը) Ասորիքի նման վատառողջ օդ չունի, ոչ էլ Եգիպտոսի նման փոփոխական եղանակ, լի հիվանդություններով, ոչ էլ Հայաստանի նման Հեռավոր (մեկուսի) ցուրտ սառնամանիքի մեջ, տխուր ու թշնամիներով շրջապատված:

Երբ [Աբրասյաններն] իմացան, որ սա (Քուֆան) լավագույն քաղաքն է, այնտեղ Հաստատվեցին այն նախնիներով: Հավատացելոց իշխան Աբու-լ-Աբբասը նախ Հաստատվեց Քուֆայում, ապա փոխադրվեց Անբար ու Եփրատի ափին կառուցեց մի քաղաք, որը կոչեց Հաշիմիյա: Աբու-լ-Աբբասը մեռավ նախքան քաղաքն ավարտելը: Երբ Աբու Ջաաֆար ալ-Մանսուրը դարձավ խալիֆա, մի քաղաք չիմեց Քուֆայի ու Հիրայի միջև և այն ևս կոչեց Հաշիմիյա: Որոշ ժամանակ մնալուց Հետո իր որդուն՝ Մուհամմադ ալ-Մահդիին ուղարկեց սլավոնների դեմ արշավելու հարյուր քառասուն (757-758) թվականին:

[Մանսուրը] եկավ Բաղդադ, կանգնեց ու ասաց՝ ինչ է այս վայրի անունը, ասացին՝ Բաղդադ: Ասաց՝ Ալլահը վկա Հորս՝ Աբու Մուհամմադ իբն Ալիի ասածը, թե պետք է կառուցեմ մի քաղաք և ինքս ապրեմ նրանում և ինձանից Հետո որդիս ապրի, Հենց սա է: Թե՛ նախամահմեդական շրջանում, թե՛ մահմեդականությունից ժամանակ թագավորներն այն չեն նկատել, որպեսզի Ալլահի որոշածն ու վճռածը ևս կատարեմ և իրականանան զրույցներն ու Հայտնությունները: Չէ՞ որ Ջազիրան գտնվում է Տիգրիսի ու Եփրատի միջև, Տիգրիսն՝ արևելքում, Եփրատն՝ արևմուտքում և կարելի է ուղարկել ամբողջ աշխարհին այն, ինչ բերվում է Տիգրիսի վրայով Վասիթից, Բասրայից, Ուբուլլայից, Ահուադից, Ֆարսից, Օմանից, Յամամայից, Բահրայից և այլ հարակից շրջաններից: Այստեղ խարխալ կզցնե Տիգրիսի վրա եկող նավերը Մոսուլից, Դիար Բարիայից, Ատրպատականից, Հայաստանից բերված [ապրանքներով], ինչպես նաև Եփրատի վրա եկող նավերը Դիար Մուդարից, Ռակկայից, Ասորիքից, Սահմանային ամրություններից, Եգիպտոսից, Մադրիբից այստեղ կկուտակվեն ու կիջնցվեն [ապրանքները]: Այստեղ կհասնեն նաև Ջաբալից, Սպահանից, Խորասանի գավառներից եկող ճանապարհները: Փառք Ալլահին, որ այս բոլորն ինձ է վերապահված և ինձանից առաջ եղածները չեն տեսել: Կառուցելու և ապրելու եմ ևս, ու որդիս ինձանից Հետո, և կլինի աշխարհի ամենաչեն քաղաքը: Դրանից Հետո կկառուցեմ չորս քաղաք, որից ոչ մեկը չի կործանվի:

Եվ իրոք, կառուցեց, դրանք են Ռաֆիկան, որին նոր անուն չտվեց,

կառուցեց նաև Մայաթիան և Մասնատիան, ինչպես նաև Մանսուրան Սինդում:

Ասյա բերել տվեց ճարտարապետների (սուհանդիս) և շինարարութեան, չավերի, տարածութեան և հողերի բաժանման դիտակների, և հասակագծեց իր քաղաքը, որը կոչվեց Աբու Ջաաֆարի քաղաք: Բերել տվեց շինարարների, գործավորների և արհեստավորների, ինչպես՝ հյուսնների, դարբինների ու փորագրողների (հաֆֆար): Երբ բավարար քանակութեամբ հավաքվեցին, նշանակեց նրանց ռոհիկը և վարձքը: Հրամայեց (գրեց) ասնն մի քաղաքից բերել նրան, ով որևէ բան հասկանում է շինարարութեանից: Այսպիսով նրա մոտ հավաքվեց հարյուր հազար հոգի տարբեր արհեստներից ու ձևաբաններից: Այս մասին պատմել են ճերմուհիները, թի Աբու Ջաաֆար Մանսուրը չսկսեց շինարարութեանը, մինչև որ հարյուր հազար գործավորներ ու արհեստի տեր մարդիկ չհավաքվեցին:

Ապա հատակագծեց այն (Բաղդադը) Ռաբի Ա ամսին, հարյուր քառասունմեկ թվականին (12 հուլիս - 10 օգոստոս 758) և այն կլորաձև դարձրեց: Աշխարհի ոչ մի քաղաքում չկա ուրիշ կլորաձև քաղաք: Քաղաքի հիմքը դրեց այն ժամանակ, որն ընտրել էին Նաուրախտ աստղարաշխը (մունաջջիմ, աստղագուշակ) ու Մաշաալլահ իրն Սարիան: Նախքան հիմքը դնելը խոշոր հում աղյուսներ պատրաստեց: Ամբողջական քառակուսի հում աղյուսը (լիբնա) մեկ կանգունով մեկ կանգուն էր, քաշը՝ երկու հարյուր ռաթլ, իսկ կես աղյուսը մեկ կանգունով կես կանգուն էր և քաշը՝ հարյուր ռաթլ: Ջրհորներ փորվեցին ջրի համար և ջրանցք փորվեց Քարխայա գետից դուրս եկող, որը Եփրատի վտակն է: Ջրանցքը բարեկարգվեց և մտցվեց քաղաքից ներս՝ խմելու, աղյուսը պատրաստելու և ցնխը թրջելու համար:

Նա քաղաքին չորս դարպասներ դրեց: Մեկը կոչեց Քուֆայի դուռ, մյուսը՝ Բասրայի դուռ, երրորդը՝ Ուրասանի դուռ, իսկ չորրորդը՝ Ասորիքի դուռ: Ամեն մի դռնից մյուսը հինգ հազար սև կանգուն էր, խրամատի դռսի կողմից հաշված: Ամեն մի դարպասի վրա երկաթե երկու հսկայական փառավոր դուռ կա, որոնցից ամեն մեկը կարելի է փակել, կամ բացել միայն մի քանի հոգով: Այդ դռներից ձիավորը ղրողով, կամ նիզակակիրը երկար նիզակով կարող էին մտնել առանց ղրողը թեքելու, կամ նիզակը իջեցնելու:

Պարսպը կառուցված է խոշոր հում աղյուսներով, որի նմանը, ինչպես նկարագրեցինք, տեսնված չէ, և ցնխով: Պարսպի հիմքի լայնությունը իննսուն սև կանգուն է, սակայն աստիճանաբար պակասում է և վերելում քսանհինգ կանգուն է դառնում: Բարձրությունը վաթսուն կանգուն է, պատշգամբներով (շուրֆա) մեկտեղ: Պարսպի շուրջը կա մի հսկայական (հաստ) փառավոր կիսապարիսպ (ֆասիլ,

նախապարհապ). ընդ որում պարսպի պատի ու կիսապարսպի միջև հարյուր սև կանգուն է: Կիսապարհապն (նախապարհապ) ունի հսկայական աշտարակներ (բուրջ) և նրա վրա կան նաև կլոր պատշգամբներ: Կիսապարսպից դուրս պատրաստեց պատնեշ (մուսաննատ) թրծված աղյուսից (աջուռ) ու կրից (սարուջ) պինդ. ամուր ու բարձր. իսկ պատնեշից հետո ընկած խրամատը (խանդակ) լցրեց այն ջրանցքի ջրով, որը Քարխայա դետից էր դալիս, խրամատից այն կողմ լայն փողոցներ (չարի) կան:

Քաղաքի չորս դռների մեջ չորս մեծ միջանցքներ (դահլիղ) կառուցեց, կամարակապ (աղաջ), ամեն մի միջանցքի երկարութունը ութսուն կանգուն, ամբողջովին ծածկված թրծած աղյուսով և գիպսով (ջիսս): Այնպես, որ երբ մեկը կիսապարսպի վրա գտնվող միջանցքից գա, կհասնի մի բակ (ռահբա) [պինդ] քարով սալահատակված, ապա կմտնի միջանցք՝ մեծ պարսպի մեջ: Դրա վրա կան երկու փառավոր հսկայական երկաթե դռներ, որոնք կարող են փակվել ու բացվել միայն մի խումբ մարդկանց օգնությամբ: Չորս դռները սրա (մեծ պարսպի) վրա են: Եթե մեկը մտնի մեծ պարսպի միջանցքից, անցնի բակի միջով, կհասնի թրծած աղյուսե և գիպսե պատրաստված կամարների (թակատ) [անցքը]: Դրանցում (կամարակապ անցքերում) կան ուռմի (բյուզանդական) լուսամուտներ (քիվա), որոնց միջով թափանցում են արևն ու լույսը, սակայն անձրևը չի մտնում: Այստեղ կան դուլամների բնակարանները: Չորս դարպասներից ամեն մեկն ունի իր կամարակապ անցքը (թակատ):

Մեծ պարսպի դարպասներից ամեն մեկի վրա կա ընդարձակ կամարակապ գմբեթ, ոսկեզօծ և շուրջը հավաքավայրեր (մաջալիս) ու հարակից մասեր, ուր նստելով կարելի է ամեն ինչի հսկել: Այս գմբեթները կաբելի է բարձրանալ կամարների վրայով, որոնց մի մասը թրծված աղյուսից ու գիպսից է պատրաստված, մի մասը՝ խոշոր հում աղյուսից: Սրանք կամարների նման են՝ մեկը մյուսից բարձր: Կամարակապից ներս կայազորի ու պահակազորի (բնակության) համար է: Այստեղից կան աստիճաններ (միսաաղ) և անասուններով բարձրանում են դռների վերևում գտնվող գմբեթները: Աստիճանների վրա կան դռներ, որոնք կողպվում են:

Երբ մեկը դուրս է գալիս կամարակապ անցքերից (թակատ), հասնում է մի բակ, ապա թրծված աղյուսից ու գիպսից պատրաստված կամարակապ միջանցք, որի վրա կա երկաթե դուռ ններքին պարսպի վրա] և այդ դռից դուրս կգա մեծ բակը: Չորս (դարպասների) կամարակապ անցքերը միանման են:

[Մեծ] բակի մեջտեղում կա պալատը, որի դուռը կոչվում է Բաբ ալ-Ջահաբ (Ոսկե դուռ), պալատի կողքին մայր մզկիթն է: Պալատի շուրջը չկան կառուցվածքներ, տներ, բնակարաններ, բացի Ասորիքի 464

դոան կողմը գտնվող պահակների տնից և սի մեծ տաղավարից (սակիֆա), կառուցված թրճած աղյուսից ու զիպսից՝ սյուների վրա. սնկի մեջ ապրում է պահակաղորքի պետը (սահիր ալ-շուրթա). սյուսի մեջ՝ պահակների (հարաս) պետը: Այժմ նրանցում մարդիկ սղոթում են:

[Մեծ] րակի շուրջը կան Սանսուրի փոքր տղաների և նրա հավատարիմ ծառաների տները: Կան նաև Գանձարանը (բայտ ալ-մալ), Ջենքի պահեստը (խիղանատ ալ-սիյահ), նամակագրությունների (ոասախլ) գիվանը, հարկերի (խարաջ) գիվանը, կնիքների (խատիմ) օրվանը, դորքի (ջունդ) գիվանը, տարբեր կարիքների (հավախջ) գիվանը, ծառաների (ահչամ) գիվանը, ապա ընդհանուր խոհանոցը (մաթրախ ալ-ամմա) և ծախսերի (նաֆակատ) գիվանը:

Կամարակապ անցքերի միջև կան փողոցներ (սիքքա) և նրբանցքներ (ղարը): Փողոցները կոչվում են զորավարների, մսուլսների և փողոցի բնակիչների անուններով:

Այսպես, Բասրայի դարպասից մինչև Քուֆայի դարպասը կան՝ Նուրաթ փողոցը (սիքքատ ալ-Շուրաթ), Հայսամ փողոցը, Մաթրակ փողոցը, որտեղ մեծ րանտն է, որը կոչվում է Մաթրակ (զնդան), սյինդ կառուցվածք է ամուր պարսպով: Նիսա (Կանանց) փողոցը, Սարջիս (Սարդիս) փողոցը, Հուսայն փողոցը, Աթիյա փողոցը, Մուջաշի փողոցը, Աբրաս փողոցը, Ղադուան փողոցը, Աբու Հանիֆա փողոցը և Դայիկա (նեղ) փողոցը:

Բասրայի դարպասից մինչև Ուորասանի դարպասը կան՝ Հարաս (սլահակաղորքի) փողոցը, Նուլամիյա փողոցը, Սուլայման փողոցը, Ռարի փողոցը, Մուհալհիլ փողոցը, Շայխ իբն Ումայրա փողոցը, Մարուառուդիյա փողոցը, Վադիհ փողոցը, Սակկահն (ջրկիրների) փողոցը, Իրն Բուրայհա իբն Իսա իբն Մանսուր փողոցը, Աբու Ահմադ փողոցը և Դայիկ (նեղ) նրբանցքը:

Քուֆայի դարպասից մինչև Ասորիքի դարպասը կան՝ Աքքի փողոցը, Աբու Կուռա փողոցը, Արդամայհ փողոցը, Սամայդա փողոցը, Ալա փողոցը, Նաֆի փողոցը, Ասլամ փողոցը և Մանարա փողոցը:

Ասորիքի դարպասից Ուորասանի դարպասը կան՝ Մուազզիհների փողոցը, Դարիմ փողոցը, Իսրաիլի փողոցը, մի փողոց, որն այժմ կոչվում է Կավարիրի, իսկ նրա տիրոջ անունը մոռացել եմ, Հաքամ իբն Յուսուֆ փողոցը, Սամաայի փողոցը, Սաիդի, որը Աբու Ջաաֆարի մաուլան է, փողոցը, մի փողոց, որն այժմ Զիյադի է կոչվում, իսկ նրա տիրոջ անունը մոռացել եմ և Ղազուան փողոցը:

Այս փողոցները (սիքքա) կամարակապ անցքերի միջև են տեղադրված, քաղաքի ներսում, մեծ պարսպից ներս: Փողոցներից ամեն մեկում ապրում են երեւելի ու վատահելի զորավարներ, կամ նրանց հայտնի մաուլաներ և կարևոր պաշտոններ վարողներ: Ամեն մի

փողոցի երկու ծայրերին կան հուսալի դռներ: Ոչ մի փողոց չի միանում բակի պարսպին, որի ներսում կա լսալիֆայական ապարանքը (դար ալ-սիլաֆա), իսկ բակի պարսպի շուրջը պտտվում է մի ճանապարհ:

Նրա (Բաղդադի) ճարտարապետներն են եղել Աբդալլահ իբն Մուհրիդը, Հաջջաջ իբն Յուսուֆը, Ումրան իբն ալ-Վադդահը և Շիհաբ իբն Քասիրը, իսկ ներկա են եղել աստղաբաշխներ (մունաջջիմ) ու թվաբաններ (ահսաբ ալ-հիսաբ) Նաուբախտը, Իբրահիմ իբն Մուհամմադ ալ-Ֆազարին և Թաբարին:

Արվարձանները նույնպես [Մանսուրը] չորս քառորդ մասերի բաժանեց և ամեն մի քառորդի շինարարություն վրա հսկելու համար մի ճարտարապետ (մուհանդիս) նշանակեց և ամեն մի քառորդի տիրոջը (վերակացու) որոշակի գումար տվեց, որպեսզի տրամադրվի ամեն մի հողակտորի (կաթիա) տիրոջը, որպես սթանդակություն և գումարներ հատկացվեն տարբեր արվարձաններում շուկաներ կառուցելու համար:

Այսպես, Քուֆայի դռան և Բասրայի դռան միջև ընկած քառորդի, Մուհուսլի դռան և Քարսի ու հարակից բոլոր մասերի վրա [վերակացու] նշանակեց ալ-Մուսայիբ իբն Զուհայրին, իր մատույլ Ռաբիին և ճարտարապետ Ումրան իբն ալ-Վադդահին:

Քուֆայի դռան և Ասորիքի դռան միջև ընկած քառորդի, Անրարի ճանապարհի վրա, մինչև արվարձանի սահմանը, նշանակեց Հարբ իբն Աբդալլահին, Սուլայման իբն Մուջալիդին, իր մատույլ Վադիհին և ճարտարապետ Աբդալլահ իբն Մուհրիդին:

Ասորիքի դռնից մինչև Հարբի արվարձանը ընկած քառորդի, Ասորիքի դռան փողոցի և հարակից մասերի վրա, մինչև կամուրջը և Տիգրիսը, նշանակեց Հարբ իբն Աբդալլահին, իր մատույլ Ղադուանին և ճարտարապետ Հաջջաջ իբն Յուսուֆին:

Որասսանի դռնից մինչև Տիգրիսի կամուրջը, Տիգրիսի մերձափնյա փողոցը մինչև Բուդիին և Կաթրաբուլի դուռը [ընկած քառորդի վրա] նշանակեց Հիչամ իբն Ամր ալ-Տադլիբին, Ումարա իբն Համդային և ճարտարապետ Շիհաբ իբն Քասիրին:

Նա (Մանսուրը) կաղապարեց ամեն մի քառորդի տերերին (վերակացուներին), որ գումարներ հանձնեն իրենց օգնականներին լսանութներ, շուկաներ կառուցելու բոլոր արվարձաններում: Հրամայեց լսանութները բաղմացնել այնպես, որ ամեն մի արվարձանում լինեք ընդհանուր շուկա առևտրի բոլոր ճյուղերով: Կաղապարեց, որ բոլոր արվարձաններում լինեն փողոցներ, նրբանցքներ (դուրուր)՝ թե՛ ըաց, թե՛ փակուղի, որոնց վրա համաչափ կառուցվեն տները: Ամեն մի նրբանցքը կոչել այնտեղ ապրող զորավարի կամ երևելի (պատվավոր) մարդու անունով, կամ այն տեղի մարդկանց անունով, որտեղից

ևկելւ են: Որոշեց, որ փողոցների (շարի) յայնությունը լինի Հիսուն սև կոսնյութ, իսկ նրբանցքները՝ տասնվեց կանգուն, որ արվարձաններում, շուկաներում և նրբանցքներում կառուցեն ըստ արար քանակութեամբ մղկիթներ ու բաղնիքներ: Հրամայեց ասնեթին, որ զորավարներին ու զորականներին շնորհված հողակտորներից (կաթաի) որոշ յան տրվի վաճառականներին, որ կառուցեն ու ապրեն, ինչպես նաև ռանիկ մարդկանց և զեղջուկներին (երկրի մարդկանց):

Եվ առաջինը, որ քաղաքից դուրս հողակտոր վերցրեց, նրա (Մանսուրի) տանը պատկանող՝ Արդ ալ-Վահհար իբն Իբրահիմ իբն Մուհամմադ իբն Ալի իբն Արդալլահ իբն ալ-Աբբասն էր, որը հաստատվեց Քուֆայի դռան մոտ, Ստորին Սարատ գետակի վրա, որը Եփրատից է դալիս [.....]:

ԼՂ 245-246

[.....] Ապա Ռարավա ալ-Քիրմանիի և նրա բարեկամների հողակտորը, որը հասնում է մինչև քաղաքի այն դուռը, որ հայտնի է որպես Բասրայի դուռ: Սա իշխում է Սարատի և Տիգրիսի վրա, նրա կողքին է Նոր կամուրջը, որը կառուցված կամուրջներից վերջինն է: Նրանում կա մեծ շուկա, ուր բոլոր տեսակի վաճառատներ կան կողք-կողքի տարածված:

Ապա դալիս է հավատացելոց իշխանի (սալիֆա) մաուլա Վադդահի արվարձանը, որը հայտնի է Վադդահի պալատ անվամբ, իսկ նա ղենքի պահեստի պետն է: Այնտեղ շատ շուկաներ կան և այժմ այնտեղ ամենից ավելի կան թղթավաճառներ և գրավաճառներ: Կան հարյուրից ավելի գրավաճառի խանութներ:

Ապա այս չորս վերահիշյալ ճանապարհներից դուրս կգաս ղեպի Քարիսի դռան փողոցը, որն սկիզբ է առնում Ստրկավաճառների (Նախսխասին) դռնից, որտեղ Մանսուր (սալիֆայի) մաուլա Սուլայդի հողակտորն է: Սուլայդի ընդարձակ բակը Ստրկավաճառների դռան ետևի կողմում է: Փողոցի երկու կողմերում ձգվում են շուկաները: Քարիսի դռնից թեքվելով ղեպի աջ, հասնում ես հավատացելոց իշխանի մաուլա Ռաբիի հողակտորը, որտեղ վաճառականներն են ապրում, ինչպես Ուորասանի վաճառականները, որոնք կերպասավաճառներ (բազդաղ) են, [վաճառվում են] նաև Ուորասանից բերված հագուստեղենի տեսակներ, որոնց մեջ ոչինչ չի խառնված:

Այստեղ է այն գետը, որն սկսում է Քարախայա գետից և նրա վրա կան վաճառականների տներ: Սա կոչվում է հավի գետ, քանդի նրա վրա այն ժամանակներում հավ էին վաճառել: Ռաբիի հողակտորի ետևում կան վաճառականների և ամեն երկրի մարդկանց տներ: Ամեն մի նրբանցք այնտեղ ապրող ժողովրդի անունով է կոչվում: Քարսը

ամենամեծ շուկան է. որը ձգվում է Վաղդաշի պալատից մինչև Երեքաբլթիի շուկան, ունենալով երկարություն՝ երկու փարսալս և լայնություն՝ մեկ փարսալս Ռաբիի հողակտորից մինչև Տիգրիս:

Ամեն մի վաճառական և վաճառականություն ճյուղ ունի իր հատուկ փողոցը և փողոցներում՝ հատուկ շարքեր. խանութներ (հավանիտ) և հրապարակներ (իրաս): Ոչ մի խումբ (մարդկանց) մյուսին չի խառնվում և կամ վաճառականություն մի ճյուղ՝ մյուսին, որևէ ապրանքի տեսակ՝ մյուսի հետ չի վաճառվում. ինչպես նաև տարբեր արհեստների (սինաատ) արհեստավորները (ասհաբ ալ-միհան) չեն խառնվում: Ամեն մի շուկա առանձին է և վաճառականների մի տեսակը մյուսին չի միանում և արհեստավորների մի տեսակը մյուսի դասին (թաքակա) չի խառնվում:

Այս արվարձաններում և հողակտորներում, որ նկարագրել ենք, բնակվում են տարբեր մարդիկ՝ արաբներ, գինվորներ, հողատերեր (դահակին), վաճառականներ և այլ խառն մարդիկ, որոնց անուններով կոչվում են նրբանցքներն ու փողոցները (սիքքա):

Սա Բաղդադի քառորդներից մեկն է և ամենահինն է. նրա լինարարությունը՝ հանձնարարված էր Մուսայիբ իբն Ջուհայրին, հավատացնող իշխանի մատույն Ռաբիին և ճարտարապետ Ումրան իրն ալ-Վաղդաշին: Սրանից մեծ ու հաճելի քառորդ չկա Բաղդադում:

Քուֆայի դռնից մինչև Ասորիքի դուռը ընկած է Մուլայման իբն Մուջալիդի անունը կրող արվարձանը, քանզի նրան էր հանձնարարված [Բաղդադի] այս քառորդի շինարարությունը և նրա անունով էլ կոչվեց: Նրանում կան Վաղիհի հողակտորը, Ամիր իբն Իսմայիլ ալ-Մուսլիմի հողակտորը[.....]:

Էջ 248-249

[.....] Սա [Բաղդադի] այն քառորդն է, որի լինարարությունը՝ հանձնարարվել էր Մուլայման իբն Մուջալիդին, հավատացնող իշխանի մատույն Վաղիհին և ճարտարապետ Աբդալլահ իբն Մուհրիդին (բնադրում՝ Ումրան իբն ալ-Վաղդաշին):

Ասորիքի դռնից ձգվող [Բաղդադի] քառորդի սկիզբը Ֆադլ իբն Մուլայման ալ-Թուսիի հողակտորն է: Սրա կողքին կան բանտը, որը հայտնի է Ասորիքի դռան բանտ անվամբ և նույն անունը կրող շուկաները: Սրանք խոշոր շուկաներ են, որտեղ կան բոլոր խանութները և ապրանքները. սրանք տարածված են դեպի աջ և ձախ կողմերը, ունեն բնակեցված և չեն փողոցներ, նրբանցքներ, հրապարակներ և մի լայն փողոց, որի վրա կան լայն նրբանցքներ, որոնցից ամեն մեկը կոչվում է այն երկրի անունով, որի ժողովուրդը իջևանել է նրա երկու կողմերում, մինչև որ՝ հասնում է Հարբ իբն Աբդալլահ ալ-Բալսիի

արվարձանը: Այսօր Բաղդադում չկա սրանից ավելի ընդարձակ, մեծ, կամ ավելի նորանցքներ ու շուկաներ ունեցող արվարձան (Հարրիւա): Նրանում աղորում են Բալսի մարդիկ, Մերվի, Նուստալի, Բուխարայի, Ասրիչարի (Ասֆիջար), Իչտախանջի (Իչտիխան), Քարույ շահի, Նորեղմի (Նուարիղմ) մարդիկ: Ամեն մի թաղամասի (բալադ) ժողովուրդ ունի իր առաջնորդը (կաիդ, զորավար) և պետր (ոախս):

Այդա դայիս է նիդակների (հիրար) տետ ալ-Հաքամ իրն Յուսուֆ ալ-Բալսիի Հողակտուր (կաթիա), որը պահակազորքի (չուրթա) հրամանատարն էր եղել:

Ասորիքի դռնից եկող մեծ փողոցի, որը ձգվում է մինչև Տիգրիսի կամուրջը, աջ և ձախ կողմերում կա մի շուկա, իսկ դեպի ձախ կա մի արվարձան, որը կոչվում է Ստրուկների տուն (դար ալ-ոակիկ), ուր Արու Ջաաֆար [խալիֆայի] ամեն կողմից բերված ստրուկներն էին վաճառվում և դա Հանձնարարված էր նրա մաուլա Ռաբիին:

Ահա սա այն [երրորդ] քառորդն էր, որի լինարարուծյունը Հանձնարարված էր Հավատացելոց իշխանի մաուլա Հարբ իրն Արդալլահին և ճարտարապետ Հաջջաջ իրն Յուսուֆին:

Իսկ չորրորդը քառորդ, որը Նորասանի դռնից մինչև Տիգրիսի կամուրջն ու նրանից այն կողմ է տարածվում, ապա նրա դիմաց կա Նույդ [պալատը]: Նրանում կային ախոռներ, զորքի կայան և մի պալատ, որը Տիգրիսին էր նայում, ուր Հաճախ ապրում էր Աբու Ջաաֆարը, իսկ Մահդի [խալիֆան] այստեղ էր ապրում նախքան Ռուսաֆայի պալատը փոխադրվելը, որը Տիգրիսի ձախ կողմում է:

Երբ այս բոլորն անցնես, ապա [այս քառորդի] Հողակտորներից առաջինը՝ Սուլայման իրն Աբու Ջաաֆարի Հողակտորն է մեծ փողոցի վրա, Տիգրիսի ափին [.....]:

ԼՁ 250

[.....] Եվ ապա Արդ ալ-Ջաբբար իրն Արդ ալ-Ռահման ալ-Ազդիի Հողակտորը, որը պահակազորքի պետն էր, ապա [Մանսուրը] Հանեց նրան և նշանակեց Նորասանի կառավարիչ: Սակայն այնտեղ նա ապստամբեց և [խալիֆան] Մահդին զորքով ուղարկեց նրա դեմ, և [Մահդին] պատերազմեց ու հաղթելով նրան բերեց Աբու Ջաաֆար [խալիֆայի] մոտ: Սա զլխատել ու խաչել տվեց նրան:

[Բաղդադի] արվարձանների և Հողակտորների բոլորի անունները չենք կարող հիշատակել, քանզի բոլոր մարդիկ էլ Հողակտորներում և այլ Հողամասերում կառուցումներ են կատարել և ապա այլոց ժառանգել:

Հաչվել են, որ [Բաղդադում] վեց հազար նրբանցքներ և փողոցներ կան, երեսուն հազար մզկիթներ, բացի հետո ավելացվածներից, տաս

հազար բաղնիքներ, բացի Հետագայում կառուցվածներից:

Նրանք (Բաղդադի բնակիչները) ունեն Մեծ Իսա գետը (Նահր Իսա ալ-Ազիմ), որն սկիզբ է առնում Հիմնականում Եփրատից: Նրա մեջ են մտնում Հսկա նավերը, որոնք գալիս են Ռակկայից, բերելով ալյուր և ապրանքներ, Ասորիքից ու Եգիպտոսից և կանգ առնում մի նավահանգստում (Ֆարդա), որտեղ կան շուկաներ ու վաճառականների խանութներ:

Այս գետի ջուրը երբեք չի կտրվում: Նրանք ունեն նաև Ջրհորներ, ուր ջուրը ներծծվում է այդ (Տիգրիսի ու Եփրատի միջև գտնվող) Ջրանցքներից և նրանց ջուրը քաղցր է ու բոլոր մարդիկ խմում են: Այս Ջրանցքներն անհրաժեշտ են, քանզի քաղաքը մեծ է և ընդարձակ: Գտնվելով Տիգրիսի ու Եփրատի միջև, ամեն կողմից ջրերը հոսում են նրանց մեջ: Սրա շնորհիվ նրանք (բնակիչները) Բասրայից բերված արմավենիներ են տնկել և Բաղդադում, այժմ ավելի չափ լարմավենիներ] կան, քան Բասրայում, Քուֆայում և ամբողջ Սավաղում: Նրանք ծառեր են տնկել, որոնք զարմանալի պտուղներ են տալիս: Բաղդադի արվարձաններում, ամեն կողմ պարտեզներ ու ծառաստաններ կան, ջրի առատության և լավորակ լինելու Հետևանքով: Այստեղ արտադրվում է այն ամենը, որ տարբեր քաղաքներում պատրաստվում է, քանզի այստեղ են եկել տարբեր արհեստների ճարտար մասնագետներ, բոլոր քաղաքներից, տարբեր կողմերից (Հորիզոններից), մոտիկ ու հեռավոր վայրերից:

Ահա սա է Բաղդադի արևմտյան կողմը, որն ընգրկվում է բուն քաղաքը, Քարխ [Թաղամասը], արվարձանների կողմերը և նրա ամեն կողմերում կան գերեզմանոցներ, հարակից գյուղեր և տարածված կառուցվածքներ:

Ինչ վերաբերում է Բաղդադի արևելյան կողմին, ապա այստեղ [առաջին անգամ] Հաստատվեց ալ-Մահդի իբն ալ-Մանսուրը, երբ հոր գահաժառանգն էր և սկսեց նրա կառուցումը հարյուր քառասունները Հիջրի (760-761) թվականին: Մահդին իր պալատը հատակագծեց (կառուցեց) Ռուսաֆայում մայր մղկիթի կողքին: Նա մի գետ (Ջրանցք) փորել տվեց, որն սկսվում է Նահրավանից, հոսում է արևելյան կողմում և այն անվանեց Մահդիի գետ:

Արևմտյան կողմում բուն քաղաքի շուրջը հողակտորներ պարզեցրեց Հետո Մանսուրն իր եղբայրներին ու զորավարներին, այս (արևելյան) կողմում ևս հողակտորներ տվեց և այս կողմերը ծանոթ են Մահդիի ճամբար անվամբ: Մարզիկ մրցում էին, որ Մահդիի [պալատի] մոտերքում հաստատվեն, քանզի սիրում էին նրան, իսկ նա առատաձեռնորեն բաշխում էր դրամներ, ընծաներ: Բանն այն է, որ այս (արևելյան) կողմն ավելի ընդարձակ հողեր ուներ: Մարդիկ սկզբում հաստատվել էին արևմտյան կողմում, որը կղզու նման է՝

Տիպիս ու նփրաա գետերի միջև, և այն շենացրին, այնտեղ կառուց-
վեցին շուկաներ ու վաճառատներ: Սակայն երբ սկսվեց [աշխույժ]
չինարարությունը արևելյան կողմում, արգելվեց ընդարձակ կառու-
ցուսներ կասարել:

[Արևելյան կողմում] առաջին հողակտորը կամրջի գլխին (ռաս ալ-
ջիուր) սլստկանել է խուղայմա իրն խաղիմ ալ-Տամիսին, որը Մահդիի
օրուր պահակադորքի պետն էր: Ապա Իսմայիլ իբն Ալի իրն Արդալահ
իրն Արրաս իրն Աբդ ալ-Մութթալիբի հողակտորը [.....]:

ԼՋ 252

... Ապա Արդալահ իրն Ջիյադ իրն Աբու Լալլա ալ-Նասասամիի հո-
ղակտորը, որը Հիջադի, Մոսուլի, Ջադիրայի, Հայաստանի ու Ատրպա-
տականի [հարկային] դիվանի քարտուղարն էր:

ԼՋ 253

[Արվարձանային] հողակտորների միջև կան գինվորների,
րնակիչներից որոշ մարդկանց, վաճառականների և այլոց տները,
ամեն մի թաղամասում (մահալլա), արվարձանում: Այս մեծ կողմի
(քաղաքի) շուկայում բերվում են տարրեր ապրանքներ, վաճառքի
իրեր և արհեստագործական արտադրանք. կամրջի գլխի մոտ, նրա-
նից դեպի արևելք՝ աջ և ձախ [բերվում են] տեսակ-տեսակ ապրանք-
ներ և արհեստագործական արտադրանք:

Արևելյան կողմի, այսինքն Մահդիի ճամբարի ճանապարհները
հինգ ճյուղի են բաժանվում: Կա մի ուղիղ ճանապարհ դեպի Ռուսա-
ֆա, որտեղ են Մահդիի պալատը և մայր մզկիթը. մեկ այլ ճանապարհ
ուղղվում է դեպի այն շուկան, որը կոչվում է Սուկ խուղայր
(րանջարեղենի), որը չինական հրաշալիքների կենտրոնավայրն է և
դուրս է դալիս հրապարակը (մայդան) և Ֆադլ իրն Ռարիայի բնակա-
րանը: Կա նաև մի [երրորդ] ճանապարհ դեպի ձախ՝ Բարադանի դռան
(րար Բարադան) կողմը, որտեղ խալիդ իրն Բարմաքի ու որդիների
տները կան: Կամուրջի ճանապարհը ուղղվում է խուղայմայի տնից
մինչև Յահիա իրն ալ-Վալիդի անվամբ հայտնի շուկան և այն վայրը,
որը կոչվում է ալ-Դուր և ապա դեպի Բադդադի այն դուռը, որը
հայտնի է Շամմասիյա անվամբ: Այստեղից դուրս է գալիս ով կամե-
նում է գնալ Սուրա ման ռասա (Աամառա): Կա նաև [հինգերորդ] ճա-
նապարհը առաջին կամուրջի մոտից, որի վրայով անցնում է ով
դալիս է արևմտյան կողմից և Տիգրիսի ափով գնում է Մուկայիր
դուռը (րար Մուկայիր) և Մուլսաոփ ու նրան հարակից վայրերը:

Սա (արևելյանը) երկու կողմերից ամենաընդարձակն է, քանի որ

արեւմտյան կողմում շուկաներն ու վաճառատները խիստ շատ են, ինչպես նկարագրելու ենք:

Այստեղ հաստատվել են ՄաՀդին, իր գահաժառանգության և խալիֆայության շրջաններում, նաև Մուսա ալ-Հադին, Հարուն ալ-Ռաշիդը, ապա Մամունը և Մուտասիմը:

Նրանում (արեւելյան կողմում) կա չորս հաղար նրբանցք ու փողոց, տասնհինգ հաղար մղկիթ, բացի մարդկանց կատարած նոր կառուցումներից և հինգ հաղար բաղնիք, բացի նոր ավելացվածներից:

Բաղդադի երկու կողմերում (արեւմտյան և արեւելյան) միասին, շուկայի վարձքերը Ռիհա ալ-Բաթրիկի ու հարակից մասերի հետ հասնում են տասներկու միլիոն դիրհեմի:

Բաղդադում ապրել են յոթ խալիֆաներ՝ Մանսուրը, ՄաՀդին, Մուսա ալ-Հադին, Հարուն ալ-Ռաշիդը, Մուհամմադ ալ-Ամինը, Աբդալլահ ալ-Մամունը և Մուտասիմը: Սակայն այնտեղ մահացել է միայն Մուհամմադ ալ-Ամին իրն Հարուն ալ-Ռաշիդը, որն սպանվեց Անբարի դռնից դուրս, Թուհիբի այգու մոտ:

Այս հողակտորները, մեծ փողոցները, նրբանցքները և նեղ փողոցները թվել են ըստ Մանսուր խալիֆայի՝ օրոք և քաղաքի սկզբնավորման ժամանակ եղած գծագրման, սակայն ժամանակի ընթացքում փոփոխվել են, հին տները մահացել են և տարբեր մարդիկ ու տարբեր սերունդներ հաջորդաբար տիրել են. որոշ վայրերում շինարարությունն ավելացել է, որոշ մարդիկ այլոց տներին են տիրել: Մեծամեծները, տները, դորավարները և երևելիները Մուտասիմի հետ փոխադրվել են Սամառա երկու հարյուր քսաներեք հիշրի (837-838) թվականին: Ապա այնտեղ նստավայր են ունեցել Վասիկ և Մուտավաքբիլ խալիֆաները: Սակայն Բաղդադում ոչինչ չի քանդվել և շուկաները չեն պակասել (աղքատացել), քանդի նրան փոխարինող չկար և եղել են շինություններ ու կառուցումներ Բաղդադի ու Սամառայի միջև, ցամաքի ու ծովի (գետի), այսինքն Տիգրիսի և նրա երկու ավերի միջոցով:

ՍՈՒՌԱ ՄԱՆ ՌԱԱ (ՍԱՄԱՌԱ)

ԼՋ 268

Մենք պատմեցինք Բաղդադի և Սամառայի մասին և [մեր չարադրանքը] նրանցով սկսեցինք, քանզի նրանք թագավորության երկու քաղաքներն են և խալիֆայության նստավայրերը, ընդ որում նրանցից ամեն մեկի սկզբնավորման մասին պատմեցինք:

Սկսեք այժմ պատմել մյուս երկրների մասին, ամեն մի երկրի ու մյուսի և ամեն մի քաղաքի ու մյուսի միջև եղած հեռավորությունը՝ մա-

սին, [տալով բաժանումը] չորս մասերի¹, ըստ երկրի նահանգների բաժանմանը՝ նախ Արևելքի (Մաշրիկ) և Արևմուտքի (Մաղրիբ), ապա Հարավային քամու աղբյուրի, որը [Մեքքայի] կիրյան է ու Կանոպի (Սուհայյ) ծաղկը, որն աստղաբաշխները կոչում են Տալման (Հարավ) և վերջապես Հյուսիսային քամու աղբյուրի, որը Մեծ Արջ Համաստեղությունն է (Բանատ Նաշ) և աստղաբաշխներն այն կոչում են Զարբի (Հյուսիս): Ուստի կնկարագրենք ամեն մի քառորդին պատկանող երկրներն՝ ըստ Հաջորդականության:

ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՌՈՐԴԸ, ՈՐՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ (ՄԱՇՐԻԿ) ՔԱՌՈՐԴՆ Է

ԼՋ 271-272

ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆ²

Ով կամենում է գնալ Ատրպատական, դուրս է գալիս Զինջանից և չորս օրվա ճանապարհ անցնելով հասնում է Արդաբիլ քաղաքը, իսկ դա Ատրպատականի առաջին քաղաքն է, որին կհանդիպի:

Արդաբիլից Բարդանդ [ընկած հողերը] Ատրպատականի գավառներից են և Հեռավորությունը երեք օրվա քայլելու ճանապարհ է: Բարդանդից մինչև Վարդանակերտ (Վարսան) ընկած հողերը նույնպես Ատրպատականի գավառներից են, ապա [ճանապարհը] գնում է Վարդանակերտից Փայտակարան (Բայլական) և Փայտակարանից՝ Մարաղա քաղաքը, որն Ատրպատականի գլխավոր քաղաքն է:

Ատրպատականի գավառներն են՝ Արդաբիլը, Բարդանդը, Վարդանակերտը, Պարտավը (Բարդաա), Շիրը, Սիրատը, Մարանդը, Դավրեսթը (Տարրիզ), Միանաջը, Ուրմիան, Նոյը և Սալմաստը (Սալմաս):

Ատրպատականի քաղաքների ու գավառների բնակիչները աղերի պարսիկների³ (ալ-աջամ ալ-ազարիյա) և Հին ջավիդանների⁴ (ջավիդանիյա) խառնուրդ է: Վերջիններս Բադդ քաղաքի տերերն էին, որտեղ կար Բաբեկը:

Նրա (Ատրպատականի) նվաճումից Հետո այնտեղ հաստատվեցին արաբները: Նվաճվեց քսաներկու թվականին (642-643), ալ-Մուդիրա իբն Շուբայի ձեռքով, Օսման իբն Աֆֆանի խալիֆայության ժամանակ:

Նրա խառաջը չորս միլիոն դիրհեմ է, ըստ որում մի տարի ավելանում է, մի տարի՝ իջնում⁵:

Արվեն Հիշել ենք Հարավը (տայման), որը [Մեքքայի] կիրլայի քառորդն է: Այժմ Հիշենք Զարրիի քառորդը՝ Հյուսիսի քառորդը, նրանում գտնվող քաղաքներով ու գավառներով:

Ով կամենա գնալ Բաղդադից Տիգրոն և շրջակա վայրերը, այսինքն այն քաղաքներն ու թասուլները, որոնք Տիգրիսի երկու ափերին են, ինչպես Բասրա, Ուրուլլա և ապա Յամամա, Բահրայն, Օման, Սինդ ու Հնդկաստան (Հինդ), պետք է դուրս գա Բաղդադից և ընթանա Տիգրիսի այն ափով, որ դուր կգա՝ արևելյան կամ արևմտյան, անցնի մեծ դյուղերի միջով, ուր պարսիկների բնակավայրերն են, մինչև որ Հասնի Տիգրոն, որը Բաղդադից յոթ փարսալս հեռավորության վրա է: Տիգրոնը Պարսից արքաների նստավայրն է եղել: Առաջինը, որ այնտեղ հաստատվել է, Անուշիրուանն⁶ է: Դա բաղկացած է Տիգրիսի երկու ափերին գտնվող քաղաքներից: Արևելյան ափին կա այն քաղաքը, որ կոչվում է Հին քաղաք և այստեղ կա Հին սպիտակ պալատը, որը չգիտեն թե ով է կառուցել: Նրանում կա մայր մզկիթ, որը մահմեդականներն են կառուցել նվաճելուց հետո:

Արևելյան կողմում, որում կա մեծ խոսրովի պալատը (Իուան Քիսրա), գտնվում է նաև այն քաղաքը, որ կոչվում է Ասբանբադ: Նրա նմանը պարսիկների մոտ չկա և պատի բարձրությունն է ութսուն կանգուն (դիրա):

Երկու քաղաքների միջև մեկ մղոն հեռավորություն կա: Այս վերջին քաղաքում էր, որ իջևանում էր Սալման ալ-Ֆարիսին⁷ և Հուդայֆա իբն ալ-Յամանը⁸, որոնց զերեղմաններն այնտեղ են:

Այս երկու քաղաքներից բացի կա նաև մի քաղաք, որը կոչվում է Ռումիյա⁹ (Հոռոմոց քաղաք), որի մասին ասվում է, թե Հոռոմները կառուցել են պարսից թագավորին հաղթելուց հետո: Այստեղ էր հավատացելոց իշխան Մանսուրը, երբ սպանվեց Աբու Մուսլիմը:

Վասիթը երկու քաղաքներից է բաղկացած Տիգրիսի երկու ափերին: Հին քաղաքն արևելյան կողմում է, իսկ Հաջջաջը քաղաք է կառուցել արևմտյան կողմում և երկուսի միջև նավերից կազմված կամուրջ է պատրաստել: Այս արևմտյան քաղաքում Հաջջաջն իր պալատն է կառուցել և կանաչ գմբեթը, որը կոչվում է Վասիթի խաղրան (կանաչ), ինչպես նաև մայր մզկիթը և նրա (քաղաքի) պարիսպները: Հաջջաջից հետո այլ կառավարիչներ են այստեղ ապրել, ինչպես՝ Եղիդ (Յագիդ) իբն Օմար իբն Հուբայրա ալ-Ֆադարին, երբ պարսկերով Կահթաբայի գործից այստեղ էր ամրացել, մինչև երաշխավորագիր ստանալը:

Այս երկու քաղաքների բնակչությունը արաբների ու պարսիկների (աջամ) խառնուրդ է, իսկ ղեհկանները բնակվում էին արևելյան քաղաքում, որը Քասքար քաղաքն է:

Նրա խարաջը մտնում է Սավադի թասուլների խարաջի մեջ: Կոչվել է Վասիթ, քանզի նրանից մինչև Բասրա հիսուն փարսալս է, մինչև Քուֆա նույնպես հիսուն է, ինչպես նաև մինչև Ահուաղ ու Բաղդադ հիսուն է: Ահա այս պատճառով կոչվել է Վասիթ (միջին):

Նրան հաջորդում է Նահրարանը, ուր պատրաստում են այն բանավածքի հենքը, որից հայկական (արմանի)¹⁰ կոչված տեսակներն են արտադրում: Այն տանում են Հայաստան, ուր մանվում և հյուսվում (գործվում) է:

Վասիթից Բասրա ճանապարհն անցնում է Ճահճուտ տափաստանով (Բաթահ): Այսպես է կոչվում, որովհետև ընդունալով ջրեր այստեղ են կուտակվում, ապա այստեղից թափվում են Աուրա (չիլ) Տիգրիսը, ապա հոսում դեպի Բասրա և թափվում Իբն Օմար դետր:

ԲԱՍՐԱ

Բասրան եղել է երկրի [կարևորագույն] քաղաքը և վաճառականությունը ու հարստությունը կենտրոնը: Սա մի երկարավուն քաղաք է և նրա տարածությունն, ըստ Օմար իբն ալ-Ռաթթար [սալիֆայի] օրոք տասնյոթ (638) թվականին, նվաճման ժամանակ պատրաստված հատակագծի երկու փարսալսով մեկ փարսալս էր: Նրա ներքին մասը, որը ձգվում է դեպի հյուսիս, երկու գետի վրա է [կառուցված], մեկը կոչվում է Իբն Օմարի դետ, իսկ մյուսը¹¹ [.....]*

[Տիգրիսը մի քաղաք է Հայաստանում, նրա և Կարնո քաղաքի միջև հեռավորությունը երեսուն փարսալս է: Կարնո քաղաքից սկիզբ են առնում մեծ գետեր, որոնցից առաջինը Եփրատն** (Արաքս) է: Սա հոսում է բխելով Կարնո քաղաքից երկու փարսալս հեռավորության վրա, ապա չարունակում է ուղղվելով դեպի Դվին, ապա Վարդանակերտ և թափվում է Ռադարաց ծովը: Երկրորդ մեծ գետը (Կուր) բխում է Կարնո քաղաքից, ապա անցնում Տիգրիս և դեպի արևելք մինչև Պարտավի հողը: Ապա մոտենում է Ռադարաց ծովին, միանում Արաքսին դառնալով մեկ գետ: Ասվում է, որ Արաքսի ետևը երեք հարյուր ավերակ քաղաք կար: Այս մասին է հիշել Ալլահը խոսելով Արաքսի (ալ-Ռաս) մարդկանց մասին (Ղուրան, ԻԵ, 40): Սրանց մոտ էր ուղարկված Հանզալա իբն Սաֆուանը, որին սպանեցին: Արաքսի մարդկանց մասին նաև այլ բաներ են պատմում:

* Այստեղ ձեռագիրը մի մեծ պակասող հատված ունի:

** Ըստ չարագրանքի խոսքը վերաբերում է Արաքսին և ոչ թե Եփրատին:

Հայաստանը բաժանվում է երեք մասի¹². առաջին մասը Դվին քաղաքն է, Կարնո քաղաքը, Նյաթը, Շիմչաթը և Սավադը:

Երկրորդ մասը Պարտսով (Բարդաա), Փայտակարան (Բայլական), Կապադակ (Կարալա) և Բար ալ-Աբուար (Դարրանդ) քաղաքներն են: Երրորդը Վիրք (Ջուրդան) քաղաքն է, Տիդիս քաղաքը և այն, որ Հայտնի է Երկկոտոչավորի (Ալեքսանդր) մղկիթ անունով:

Հայաստանը նվաճվել է Օսմանի խալիֆայության օրոք: Այն նվաճել է Սուլայման (Սալման) իրն Ռարիան, քսանչորս տարում (644-645)՝*:

[Ասել է Ահմադ իրն Արու Յակուրը թե Հայաստանը երեք մասից է բաղկացած: Առաջին մասն ընդգրկում է Կարնո քաղաքը, Նյաթ, Շիմչաթ քաղաքները և սրանց միջև ընկած հողերը: Երկրորդը՝ Վիրքը, Տվիդիսը և Դարրանդ քաղաքը և Ալանքը (ալ-Լան) և սրանց միջև ընկած հողերը: Երրորդ մասն ընդգրկում է Պարտավը, որն Առանի (գլխավոր) քաղաքն է, Փայտակարանը և Դարրանդը]:

[.....] Նարսիանոնը (Նարչանան)՝ Հինգ Հարյուր ձիավոր, Սելեկիան (Սալուկիյա)՝ Հինգ Հարյուր ձիավոր, Թրակիան (Տարակիա)՝ Հինգ Հազար ձիավոր, Մակեդոնիան՝ երեք Հազար ձիավոր: Իսկ Ռումի երկրի ամբողջ բանակը, որը բաղկացած է զավառներում ու գյուղերում, որպես կայազոր գրված զորքից, քառասուն Հազար ձիավոր է: Նրանք չունեն կանոնավոր զորք, այլ պատերազմի ժամանակ ամեն մի զավառից Հավաքվում են ռազմիկներ, որոնք իրենց պատրիկի գլխավորությամբ կռվի են դուրս գալիս:

Ռումի երկրի, նրա զորքերի, քաղաքների, բերդերի, նավահանգիստների, լեռների, կիրճերի, հովիտների, լճերի և լարաքների կողմից] Հարձակման ենթարկվող վայրերի մասին խոսել ենք մյուս գրքում, իսկ Հիմա Հիչել ենք ճանապարհները գնալի Սահմանային ամրությունները և Հարակից շրջանները:

* Յակուրի երկի այս պակասող Հատվածում խոսվել է նաև Հայաստանի մասին: Բարեբախտաբար արար պատմիչներ Նարիչին ու Արու-յ-Ֆիդան պահպանել են Յակուրից քաղված տեղեկությունները Հայաստանի մասին, որը տալիս ենք քառակուսի փակագծերի մեջ: